

I.C.3. **ORIENTATIEPUNTEN**

- 01.-De Valgaar.
- 02.-Hek.
- 03.-Eske.
- 04.-Heulenteerke.
- 05.-Mispelaar.
- 06.-Piepel.
- 07.-Lazarij.
- 08.-Tom.
- 09.-Steenbrugge.
- 10.-Stedicht.
- 11.-Hagendoren.
- 12.-Wilcart's.
- 13.-Spikboom.
- 14.-Lichtenberg.
- 15.-Rasop.
- 16.-Reenstein.

I.C.3. **ORIENTATIEPUNTEN**

1.- DE VALGAAR

De toegangswegen tot de velden waren afgesloten door een valhekken of valgaar: een schuin staand hek dat men moet oplichten om het te openen en dat dichtvalt als men het loslaat.

1596: in sintruuyer velt niet verre vanden valgaar (02). G.50, f.16.

1652: liggende aenden valgaer (02). G.55, f.108v°.

2.- HEK

In de Brustemse volksmond is 'de Hek' bekend. Hier bedoelde men een 'bareel, barier' of tolhek op de Luikersteenweg, waar men na 1719 tolgeld moest betalen om de kasseiweg te mogen gebruiken. Het tolhekken stond tussen Lichtenberg en de Weg naar Aalst of de Borgwormse Kiezel.

14e eeuw: Item jofurouwe Nese (Agnes) van der Borght, 1 lut.
van 1 bonre lants dat lijt op die Hecke (01). CRB, 11v°.

14e eeuw: ane techgelken te Bruxken (01). CRB, 11v°.

14e eeuw: Item Henric van Hope, 1 auden swarte (03) van 0,5 bonre lants was Lemmen Avets van een half bonre gelegen bijden Wijgart te Bruxken (04), regenote de Catsije (05) van Brustem, op thooft bij dat Hecgelken, regenoten Anne Bruijnincx (01). CRB, 6v°.

14e eeuw: en die selve jofurouwe Nese van der Borght, 2,5 lut.
van 18 roeden lants die ghelegghen sijn bi die Hecke (01). CRB, 11v°.

1403 : in territorio de Bruystem supra viam tendentem de Bruystem versus Sanctum Trudonem, in loco dicto Hechgelken...(06).

1774 : thien roeden gelegen achter den bareel (02). G.65, f.35v°.

1781 : int' cingelveld tegens over den barrier (02). G.66, f.111.

1789 : gelegen boven den barier (02). G.67, f.75.

Een hek(ken) is o.m. ook een open- of toedraaiend afsluitsel in latten- of traliewerk langs een weg, om toegang te verschaffen tot een beemd, een weide of de landerijen. Het doel was om het vee binnen de weilanden en buiten de landerijen te houden. Dit noemde men een 'hengelken'.

3.- ESKE

- 1513: ene bampt bij dat eske gelegen (02). G.44, f.13.
1545: gelegen ontrent den esken (02). G.46, f.199.
1602: xviii royen lants geleegeen aen d'esken int rijckel velt (02). G.50, f.129v°.
1611: huys gelegen opt esken (02). G.51, f.24.
1653: thien royen lants gelegghen aen het esken (02). G.55, f.122.
1659: een halff bonder lants gelegen achter die feijbempden tegen over desken (02). G.56, f.152.
1776: D'eskens straete (02). G.65, f.110v°.
1777: een weijde ontrent des eskens wegh groot roeden, in hue- re bij den pachter Willem Schoofs, jans sone (25).
1796: pachterke Willem Schoofs, filius Joannis bij het Esken (25).

De naam is overgegaan op een goed:

- 1669: die winnige genaempt d'esken (02). G.58, f.159v°.
1738: het goedt genaempt het esken (02). G.63, f.270.

De Hameistraat heette in 1776 nog D'eskensstraete (02). Het eske is een boom, op de hoek van de Tomstraat en de Weg van Brustem naar Rijkel.

4.- HEULENTEERKE

- 1598: eenen hoff gelegen bij den holentere, den puthoff genaempt, groot 10 roeden (07).
1614: des heeren straet dye nae den heulenteer opgaet. (Vroeger Kasteelstraat, nu Hemelrijk) (02). G.51, f.113.
1654: gelegen boven t' heulenterken (02). G.56, f.15.
1721: een halff bonder gelegen ontrent het heulenteerken boven het casteel (02) (bondergeld).
1741: gelegen aen het heulenteerken (02). G.63, f.325.

Heulenteer is het dialect voor vlierboom. De boom stond langs de Romeinseweg.

5.- MISPELAAR

1613: eenen hof geleege opt ooverste broeck, regenoet die mispeleere steege (02). G.51, f.81v°.
1845: mispeler steeg (weg 36).

Een mispelaar is een mispelboom, die thans zo goed als verdwenen is. De Mispelaarsteeg is de verlenging van de Kraaiebekstraat.

6.- PIEPEL

1598: geleege op die straet die van het onderste dorp naer den pipel geut (07).
1607: dye straete vander kercken naeden piepel gaende(02). G.50, f.209.
1731: elff roeden ackerlandts geleege aen den Pipel(02). G.63, f.55.
1760: geleege ontrent den pipel (02). G.64, f.9v°.

De naam is overgedragen op:

1. weiland.

1649: derthien ende een halff roiiden weijden ende bomgaert geheeten den pipel (02). G.51, f.1v°.
1778: thien groote roeden ackerlandt int' pipel velt (02). G.66, f.29.
1844: pipelveldje (02) (kadaster).

2. huis.

1596: huijs en hoff genaempt den pipel (07).
1648: Catharine Blommen, relicta Frans Stijnen, en Henrick en Jan Martens hare twee sonen verweckt bij haeren eersten man Jan Martens geleege op de weg van St Truyden naer Gelmen, genaemt den Pipel, 18 dec. 1648 (07).
1654: huijs geheeten den pipel (02). G.56, f.4v°.
1662: panden henrick martens genaempt den pipel (02). G.57, f.23.-

In 1596 werd '*De Piepel*' bewoond door Jacob van Brabant, die in 1655 overleed en een grafkruis heeft voor de kerk. In 1720 woonde er Jan van Elderen, daarna Thijs van Elderen, later Gertrude en Leo van Elderen.

3. straatnaam.

1598: straet uyt het onderste dorp naer den pipel (07).
1608: dye piepelstraet (02). G.50, f.225.
1724: die pipelstraet (02). G.62, f.190.
1770: Pipelstraet, reg. die steege naer den reensteen (07).

1845: pipels straet of weg 21. (kadaster).

Pipel is in de streektaal bekend als vlinder. Een pipelboom was een vlinderboom of linde.

'De Oude Piepel' was een hoeve, waarschijnlijk gebouwd door de monniken van Averbode. Deze grote winning werd het eigendom van 'het hospitaal van Brustem'.

7.- LAZARIJ

1539: gelegen bij die lazarijen (02). G.46, f.59.

1601: geleeghen bij die leproosen tot brusthem (02). G.50, f.119.

1605: dye steghe van distelbrouck naer dye laserye gaende (02). G.50, f.166v°.

1661: int ordingen velt aende laserije (02). G.57, f.17v°.

1705: aen die lasarije (02). G.61, f.225.

1734: gelegen tusschen het distelbrouck ende laserije (02). G.63, f.154.

In de buurt van de '*Infirmarijbeemden*' (ten noorden van de Tongersesteenweg) lag volgens de teksten uit de 16e, 17e en 18e eeuw de '*lazarij*'. '*Lazers*' was de naam die aan de melaatsen gegeven werd in herinnering aan Lazarus, die een ongeneesbare en besmettelijke kwaal had. De zieken werden afgezonderd in een lazarij of een lemen huisje buiten de dorpskom. De '*leproosen*' droegen een grijs kleed met kap en in de hand een ratel om de dorpsbewoners te verwittigen dat ze hun giften op de straat konden neerleggen.

8.- TOM

14e eeuw: Item Sente Claes auttaer van Brusteme, 1 lut. van 5 roeden lants die ligghen ane die Tome van Brustem die ter Tomme opgaet ende de strate die na Hellis- vort (08) voert in de Drijbeeck (01). CRB, 10v°.

14e eeuw: 12 roeden lants die ligghen bi di Tumme (01). CRB, 8r°.

1391 : Hermannus de Castro de Brustem relevavit ibidem sex bonuaria terre paulo plus vel minus, jacentia in territorio de Brustem inter curiam dicti Hermanni et tumbas de Brustem. (09) (Herman van Brustem ver- hief ongeveer zes bonders bouwland, gelegen op het grondgebied van Brustem tussen het hof van de genaamde Herman (Beling) en de tumulus van Brustem).

1404 : Ludovicus de Castro, scabinus de Bruysten, relevavit V bon. terre in tribus petiis in Bruysten inter villam et tombas per reportationem Hermanni sui pa-

tris (10). (Ludovicus de Castro van Brustem, sche- pen
van Brustem, verhief vijf bonders gelegen in
Brustem, tussen het dorp en de tumulus wegens de na-
latenschap van Herman, zijn vader.)

1404 : Robinus Bruninck de Bruysthem relevavit in Sancto
Trudone, mensis marcii die octava, duo bonuaria ter- re
arabilis jacentia prope cachiam; item quinquagin ta sex
virgatas terre arabilis jacentes inter Bruys- them et
Rykel; item adhuc unum bonuarium jacens ibi- dem prope
tombas, per obitum Aleydis, filie... (11). (Robijn

Bruninck van Brustem verhief te St-Truiden op 8 maart
1404 twee bonders bouwland gelegen dicht bij zijn
woning, ook 56 roeden bouwland tussen Brus- tem en
Rijkel, ook één bonder dichtbij de tumulus, door
toedoen van Aleydis, dochter...).

1541 : die tomme (02). G.46, f.85.

1607 : dye tomme (02). G.50, f.199.

1667 : die brustem tombe (02). G.58, f.41v°.

1694 : die tomme (02). G.60, f.18v°.

De tom is een Gallo-Romeinse grafheuvel met een diameter van 75 m
en een hoogte van 6 à 7 m, uit de 2e eeuw na J.Chr. en op een 1800
m ten zw. van de dorpskern gelegen, naast de Romeinseweg.

9.- STEENBRUGGE

14e eeuw: van den hove op Steinbrugge (01). CRB, 5.

14e eeuw: gelegen aen de Steenbrugge (12) achter de Stege(01).
CRB, 5.

14e eeuw: op de Steenbrugge, regenote de Steenbrugstrate (01).
CRB, 6.

14e eeuw: bi di Steenbrugge, regenoten de strate in twee sij-
den geheeten de Steenbrugstrate (01). CRB, 6v°.

1598 : eenen hoff den staegh hoff genaempt gelegen op de
Steenbrugge straet (07).

1699 : d'overste molen gelegen bij de Steenbrugge invol-
gens erfbegeving van den 20 april 1699 (07).

1700 : op de straete van de Steenbrugge naar 't distel-
brouck (07).

1833 : palende gezegden Jean-Leonard Coelmont met zijnen
hof en weijde, aende gemeente Brusthem, aende
Kleijnbeek en aen den weg genaemt Steenebrug straet
leijdende naer Borgloon. (akte van notaris Vanham)

De '*Steenbrugge*' was een stenen brug over de Molenbeek, dicht bij
de onderste watergraanmolen. De molen werd afwisselend onderste en
overste molen genoemd: in 1699 '*d'overste molen*', en in 1848
overleed Maria-Anna Lelièvre '*in hare wooning genaemd de onderste
molen*'.

10.- STEDINCHT

14e eeuw: 5 roeden lants die ghelegghen sijn achter Stedinchs op de Houtstrate (01). CRB, 9v^o.

14e eeuw: Item Johan Stedincht, regenote ...thien raeproeden (13) ende 6 voeten ende der ...oeden ende Jan..... de cijns alleen, regenoten d' Onderste Dorp...achter ende de voetbogescuttershuys (14), 23 aude van sine groten van sinen gesete (15), des helft hi gesat onder pande 6 roeden lants die hoven ende sgreven hof van Gulke (16) (01). CRB, 6v^o.

14e eeuw: ende selve Johan, 2 cap. van 1 hove die licht ane Stedinchts hof ende 4 lut. van den selve hove, regenote de Cateelstege (17) ende den Partsgracht. (18), (01). CRB, 6v^o.

14e eeuw: item mijn here her Lodewic van der Borght, 2,5 lut. van 3 roeden lants die liggen achter Stedinxs int Cingelveldt bij de Houtstrate (01). CRB, 12v^o.

14e eeuw: 10 roeden lants die int Singelveldt ghelegen sijn achter Stedinxs (01). CRB, 4v^o.

Stedincht was een landbouwbedrijf in de 14e eeuw in de nabijheid van de burcht en dicht bij het voetboogschuttershuis. We kunnen dit situeren aan de Beekkant tussen de Bornestraat en de Singelstraat en dus langs de Melsterbeek.

11.- HAGENDOREN

15e eeuw: aende Hagendoren op de Hoochbeke tuscen de strate. (01). CRB, 15r^o.

Hagendoren, of meidoorn werd gepland als grensaanduiding.

12.- WILCARTS

14e eeuw: Item Willem van Nichke, 1 auden swarten van 1 stukke lants dat ghelegen es bi Wilcart (01). CRB, 3v^o.

14e eeuw: ende Ard Greve 1 slechte mite (19) van 5 roeden lants die liggen ane Wilcarts (01). CRB, 14r^o.

Wilcarts is een Germaanse naam voor Wilgard.

13.- SPIKBOOM

1846: Guillaume Vranken, een 90-jarige weduwnaar woont aan de 'Spikkenboom' met zijn kinderen Jan, Michaël en Gertrude (20).

Naast de kapel van O.L.Vrouw van Altijddurende Bijstand stond eertijds een spikboom (meidoorn) (21).

14.- LICHTENBERG

1721: Het huys genaemt lichtenberg gelegen op die nieuwe catzije toebehoirende otto engelbos (02). GB, 80,6.

1720: Op 3 feb. 1720 werd een tolbarrier te Lichtenberg ge plaatst (22).

1738: die inwoonders der huijsen genaempt lichtenbergh (23).

1762: het huijs genaemt lichtenberg (02). G.64, f.49.

1791: huijs, hof, wijde ende appenditie op die catzije genaemt lichtenberg (02). G.67, f.123.

1845: lichtenberg(02). (kadaster).

Wellicht stond op deze licht verheven plaats een geïsoleerde boerderij 'Einzelhof'. In 1845 merken we een zevental woningen

Het eerste lid is het bijvoeglijk naamwoord licht = helder, licht, d.i. met weinig begroeiing.

In augustus 1914 werden hier 4 jonge inwoners van Heers doodgeschoten door Duitse soldaten tegen de muur van een schuur.

15.- RASOP

1738: ende van het huijs rasop op den auden luyckeren wegh gelegen (23).

1798: maar verlieten zij de stad (St-Truiden) door de Nieuwpoort om over Rasop de Tongerse Baan te bereiken en bij de watermolen het dorp (Brustem) binnen te dringen (24).

Rasop is de plaats bij de kruising van de Oude Tongerse Baan en de Rellestraat. Hier stond in vroegere eeuwen, langs de oude 'Luyckerbaan' een afspanning. Toen deze herberg afbrandde werd hij 'ras' (vlug) weer 'op' gebouwd. Nadien noemde men deze woning 'Rasop'.

16.- REENSTEEN

1598: een huijs en hof gelegen op den Reenstein. Reg. 1. Willem Groven, 2. de heere straet leijdende naerde Le-

naertsstraet, 3. de Berchstege (Mussesteeg), 4 Willem
Groven (25).

1770: Govaert Andrea Loix....een hofken gelegen op den reenstein (25).

1796: Pipelstraet. Reg. 1. de straet, 2. die steege naer den reenstein (25).

De reenstein moet de scheiding geweest zijn tussen het Hoogdorp en het Laagdorp (de halfheerlijkheden Luik en Gulik). Een dorpsplan uit de 17e eeuw vermeldde de Reensteinstraat (nu Lenaertsstraat) van het dorpsplein tot aan de oude Luyckerbaan.

Hier zal dan de 'reenstein' of de grenspaal gestaan hebben. Deze arduinen steen verhuisde later naar het schuttersraam van de St-Sebastiaansgilde, tussen de twee beken: de Hoogbeek en de Laag- of Melsterbeek. Toen in 1963 de twee beken in dezelfde bedding gelegd werden, werd het 'raem' verkocht en belandde de schutterssteen op de Singel. Deze steen is identiek met de grenspaal uit Zepperen, die in Bokrijk een plaats kreeg.

I.C.3. Oriëntatiepunten

Bronnen.

- 01.-E.Houtman en J.Molemans.-'Cijnsregister van het Bruyninxhof te Brustem (1300)', in OLVL., jrg.30, 1975,blz.249.
- 02.-J.Molemans.-'Brustem toponymisch doorgelicht', in OLVL., jrg.30, 1975, blz.335-358.
- 03.-Swarte of oude swarte is de benaming van een kleine munt. Deze had in St-Truiden een waarde van 3 schellingen volgens G. Simenon in 'L'organisation économique de l'abbaye de Saint-Trond (13e-17e siècle)', Brussel, 1913, blz.18.
- 04.-Wijgart = wijngaard. Dit herinnert aan de middeleeuwse wijncultuur.
- 05.-Catsije = de Romeinse Kassei.
- 06.-J.Grauwels.-'Leenregister van Jan van Beieren 1390-1413', in OLVL., 1981, nr.454.
- 07.-R.A.H.-Kerk Brustem nr.31: Inkomsten hospitaal 1598-1720.
- 08.-Hellisvort = Helshoven, een kapel langs de Romeinseweg.
- 09.-J.Grauwels.-a.w., blz.57, nr.310.
- 10.-Idem., blz.114, nr.996.
- 11.-Idem., blz.76, nr.542.
- 12.-Steenbrugge = stenen brug over de Molenbeek in de nabijheid van de watermolen (nu Geelstraat).
- 13.-Raeproede = een oppervlaktemaat die doorgaans overeenkwam met een kleine roede (20,7 m2) of 1/20 van een grote of gewone roede. Het was 1/400 van een bunder.
- 14.-Voetbogescuttershuys is het gildehuis van de voetboogschuttersgilde St-Joris.
- 15.-Gesete = woning.
- 16.-Sgreven Hof van Gulke = het cijns Hof van de graven van Gulik, de halfheer van Brustem, die de oude burcht van Brustem bezat.
- 17.-Cateelstege is de weg waarlangs het vee (Mnl. cateele, cateile) gedreven werd. De Cateelsteeg begon aan de Bornsteeg achter de burchttoren. Ze liep dwars door 'de gulle weikens' in 't Singelveld om uit te komen op de Houtstraat (nu Vliegvelddlaan) ter hoogte van de Hoge Weg.
- 18.-Partsgracht = naam van een hoge houtgracht d.i. een aarden wal met kreupelhout begroeid op de grens met St-Truiden in de omgeving van de Brandhout- en de Windmolenstraat.
- 19.-Slechte mite. Mijt is de naam van een kleine koperen munt
- 20.-R.A.H.-Gemeente Brustem-Bevolkingsregister 1846, nr.141, folio 170.
- 21.-De meidoorn of haagdoorn kende een grote verspreiding als doornhaagplant. In mei geuren de witte trosbloemen en bloeien de rode melige bessen of meelappeltjes. Ze werden uitgeroeid wegens het gevaar voor ziekten onder de planten.
- 22.-J.Brouwers.-'De tol op de steenweg Luik-St.-Truiden, 18de

- en 19de eeuw', in Limburg, jrg.41, jan.-feb. 1962, blz.5
- 23.-R.A.H.-Gemeente Brustem-Gichtreg.63, folio 276 tot 269.
'Afbakening van de grenzen der jurisdicties in juni 1738'.
- 24.-Kamiel Stevaux.-'J.L.Coelmont, agent municipal en maire te Brustem', in OLVL., jrg.30, 1975, blz.402.
- 25.-R.A.H.-Kerk Brustem nr.6. Rekeningen.